

AZƏRBAYCAN DİLİNİN FUNKSIONAL QRAMMATİKASI: MORFOLOGİYAYA YENİ BAXIŞLAR VƏ LEKSEMATİKA – II. CİLT

Mehman Musayev; Qüdrət Cəfərov (2014), Azərbaycan Dilinin Funksional Qrammatikası: Morfologiyaya Yeni Baxışlar və Leksematika – II. Cilt, Bakı: Prestige, 326 s. ISBN: 978-9952-8258-3-1

Orhan BALDANE*

Dil Araştırmaları, Güz 2017/21: 249-252

Azərbaycan Cumhuriyeti'nin devlet başkanı İlham Əliyev'in 29 Mayıs 2012 tarihinde imzaladığı karar doğrultusunda *Azərbaycan Dilinin Funksional Grammatikası* üst başlığıyla bir gramer hazırlama projesi başlatılmıştır. Kamal Abdullayev (proje başkanı), Ağamusa Axundov, Tofiq Hacıyev, Vasif Məmmədəliyev və Fəxrəddin Veysəlli gibi Azərbaycan'ın önde gelen dilci Türkologlarından oluşan bir inceleme heyeti de bu projeyi yönlendirmiştir. Bunun sonucundaysa 2014 yılında dört ciltlik bir eser ortaya çıkmıştır.

Dört ciltten oluşan bu gramerin ilk cildi *Fonemika ve Morfemika* alt başlığıyla Fəxrəddin Veysəlli tarafından, ikinci cildi *Morfologiyaya Yeni Baxışlar və Leksematika* alt başlığıyla Mehman Musayev ve Qüdrət Cəfərov tarafından, üçüncü cildi *Sintaqmatika, Söz Birləşməsi və Sadə Cümlə Sintaksisi* alt başlığıyla Fəxrəddin Veysəlli, Qəzənfər Qazımov vd. tarafından, dördüncü cildiyse *Söz Birləşmələri, Tabəli Mürəkkəb Cümlələr; Frazеologiya* alt başlığıyla Yusif Seyidov, Elövsət Abdullayev vd. tarafından yayıma hazırlanmıştır. Gramer çalışmasını oluşturan bütün ciltler 2014 yılında yayımlanmıştır.

Bu yazıda değerlendirilecek olan *Morfologiyaya Yeni Baxışlar ve Leksematika* başlıklı çalışma, bahsedilen gramerin ikinci cildi olarak yayımlanmıştır. Üç ana bölümden oluşan eserin *Azərbaycan Dilinin Morfologiyasına Yeni Baxışlar ve Türkoloji Dilçilik Bu Gün: Problemlər; Perspektivlər və Yeniliklər* başlıklı bölümleri Mehman Musayev tarafından, *Azərbaycan Dilinin Leksik-Semantik Sistemi* başlıklı bölümüyse Qüdrət Cəfərov tarafından kaleme alınmıştır.

Azərbaycan Dilinin Morfologiyasına Yeni Baxışlar (s. 10-96) başlığını taşıyan bölümde ilk olarak Azərbaycan Türkçesinin fonksiyonel gramerinin esasları üzerinde durulmaktadır. Bu kısımlarda genelden özele doğru ilerleyen bir inceleme göze çarpmaktadır. Yani, meselenin Azərbaycan'daki yansımaları değerlendirilmeden önce işlevsel gramer alanının kapsam ve sınırlılıklarından söz edilmektedir. Bununla birlikte Türkoloji alanında bu gramer anlayışının ele alınışından ve bugüne kadar tetkik edilmiş fonksiyonel gramer çalışmalarından bahsedilmektedir. Ardından ise Azərbaycan Türkçesi için yapılacak olan işlevsel gramerin kavramsal ve dilbilimsel yönlerine değinilmektedir.

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, orhanaldane@gazi.edu.tr

İlk bölümün ikinci kısmında işlevsel ve kavramsal-dilbilimsel kategorileşmeler ele alınmaktadır. Burada genel olarak Türk lehçelerinin kavramsal-yapısal grameriyle ilgili bir taslak sunulmaktadır. Bu taslak, fiil kategorisi üzerinden iki safhada gösterilmektedir. İlk aşamada fiillerde oldurğan çatı üzerinde durulmakta ve yapılan açıklamalarla işlevsel bir gramerde oldurğan çatının bilişsel-kavramsal karakterli ayrı bir kategori olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci aşamada ise öğrenilen geçmiş zamanın *-miş* ve *-ib* ekiyle yapılan çekimleriyle gereklilik kipinin *-malı* ve *-malı ol-* ile yapılan çekimleri diğer gramerlerden farklı bir bakışla incelenmekte ve fiillerle ilgili bütün yapıların buradaki örnekler doğrultusunda kategorileştirilmesi gerektiği yazar tarafından ifade edilmektedir.

Birinci bölümün üçüncü kısmı *morfem* anlayışına ayrılmıştır. Burada ilk olarak *morfemik* tabiri üzerinde durulmaktadır. Buna göre morfemikinin amacı, kelimenin, kelimenin yapısının, kelimenin kökünün, eklerin ve eklerin varyantlarının dilin iç yapısına bağlı olarak dilbilimsel anlayışla somut örneklerle açıklanmasıdır. Ayrıca kelimelerin kuruluşlarının öğrenilmesiyle birlikte *morfem envanterinin* ortaya konulması da morfemikinin ana amaçlarındandır. Bununla birlikte morfem terimi ve gramer incelemelerindeki morfem anlayışı da bu kısımda ele alınmıştır. Azerbaycan Türkçesindeki morfemlerin morfematik tasnifine de yine burada yer verilmiştir.

Buradaki tasnif, genel gramerlerdeki tasniflerden farklıdır. Musayev, Azerbaycan Türkçesindeki ekleri *sözdüzaldici / leksik* yani *yapım ekleri*, *sözdəyişdirici / qrammatik* yani *çekim ekleri* ve *formadüzaldici / leksik-qrammatik* yani *biçim ekleri* olarak üç gruba ayırmaktadır. Üçüncü gruptaki ekler, gövdenin şeklini ve manasını dil bilgisel planda değiştirdiği hâlde ortaya çıkan yeni şekil hem leksik hem de dil bilgisel bir manayı ifade eder. Bu gruba *çatı ekleri* ve *füllerin çekimsiz şekilleri* ya da *fülimsiler* olarak adlandırılan *sıfat-fil*, *zarf-fil* ve *fil ismi* gibi ekler girmektedir.

Birinci bölümün dördüncü kısmında Azerbaycan Türkçesindeki kelime türetme yolları ve son zamanlarda söz konusu edebî dile dâhil olan sözlüksel yapılar ele alınmıştır. Burada özellikle Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine geçen kelimeler ve kalıp sözler üzerinde detaylı olarak durulmaktadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan Türkçesinin de son zamanlarda Türkiye’de popülerleştiği ve bazı yapıların Türkiye Türkçesine tesir ettiği de ifade edilmiştir. Bu kısmın sonunda Türkoloji sahasında bir ilk olarak Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki fiil köklerinin *karşılaştırmalı morfematik sözlüğü* sunulmuştur. Bu sözlükte işlevsel gramer kaideleri doğrultusunda dört fiil tipine yer verilmiştir. İlki, kök durumundaki *almaq*, *qırxmaq* gibi fiillerdir. İkincisi, morfemlerine ayrılmayan gövde şeklindeki *bacarmaq*, *bələmək* gibi fiillerdir. Üçüncüsü oldurğan çatı ekleriyle türetilmiş *bişirmək*, *keçirmək* gibi fiillerdir. Sonuncu grup ise Azerbaycan Türkçesinde olup Türkiye Türkçesinde karşılığı olmayan ya da farklı manalar ifade eden *büdrəmək*, *qayıtmaq*, *sayrışmaq* gibi fiillerdir.

Türkoloji Dilçilik Bu Gün: Problemlər, Perspektivlər ve Yeniliklər (s. 97-185) başlıklı ikinci bölüm, genel olarak iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısımda Türkoloji incelemelerinde kullanılan geleneksel yöntemlerle yeni dilbilimsel yöntemler üzerinde durulmaktadır. Hem geleneksel, hem de modern inceleme yöntemlerindeki tutarsızlıklar bu bölümde ele alınmaktadır. Türkoloji alanındaki *hesaplamalı dilbilim* ve *toplumdilbilim* içerikli çalışmalardan da bu kısımda söz edilmektedir.

Toplumdilbilim merkezli araştırmalar başlığı altında diasporik Türk lehçelerinin durumuna değinilmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde birçok Türk'ün ana vatanlarının dışında muhacerette kaldıkları ve bu lehçelerin muhacirlerin kaldıkları ülkelerde de konuşdukları ifade edilmektedir.

İkinci bölümün ikinci kısmında kavramsal-işlevsel gramer anlayışından söz edilmiş ve edebî metinler yeni dilbilimsel yöntemlerle incelenmiştir. Burada ilk olarak birleşik cümle kuruluşunun dilbilimsel-semantik ve gerçek-kavramsal paradigması ortaya konulmuştur. Daha sonra manzum bedii metinlerin değişik yönlerden tahlilleri yapılmıştır. Özellikle *Sarı Gelin* adlı meşhur halk mahnısının metni esasında yapılan tahlil, oldukça önemlidir. Bundan sonra ise mensur bedii metinlerle ilgili tahliller mevcuttur. Bu kısımda Kamal Abdulla'nın *Unutmağa Kimse Yox* romanı birçok yönden ele alınıp tahlil edilmektedir. Bu romandaki kavramlar dünyası, semiyotik işaretler ve metin kurucu vasıtalar ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Mehman Musayev tarafından hazırlanmış olan iki bölüm bu incelemelerin ardından gelen bazı açıklama tablolarıyla son bulmaktadır. Bundan sonraysa Qüdrət Cəfərov tarafından hazırlanan *Azərbaycan Dilinin Leksik-Semantik Sistemi* (s. 186-304) başlıklı bölüm gelmektedir. Burada ilk olarak dillerin söz varlığının iç düzeninden bahsedilmiştir. Ardından *Şəxs, Fərd və Rəng Bildirən Sözlərin Semantik Sistemi* başlıklı kısımda sırasıyla şahıs zamirlerinin, akrabalık terimlerinin, yaş ve cinsiyet bildiren kelimelerin ve renk bildiren kelimelerin semantik sistemi ele alınmıştır.

Daha sonra *Cism (Varlıq), Məkan, Zaman və Kəmiyyət Adlarının Semantik Sistemi* başlıklı bölümde organların, mekân adlarının, zaman adlarının ve sayıların semantik sistemine dair bilgiler verilmektedir.

İsimlerin semantik sistemiyle ilgili incelemelerin ardından fiiller hakkında bir bölüm gelmektedir. Burada da ilk olarak fiillerin semantik sistemine değinilmiştir. Ardından fiiller;

1. Biyolojik ve toplumsal hareket bildiren fiiller,
2. Doğal ihtiyaç bildiren fiiller,
3. Yaş ve boy değişikliğiyle ilgili fiiller,
4. Ağlamak ve gülmekle ilgili fiiller,
5. Görme, işitme ve konuşmayla ilgili fiiller,
6. Psikolojik faaliyetle ilgili fiiller,
7. Hareket fiilleri,
8. Dikey hareketleri (yukarıdan aşağıya doğru hareketleri) bildiren fiiller,
9. Alışveriş ve oyun bildiren fiiller,
10. Hava değişikliği bildiren fiiller ve
11. Yanmayla ilgili fiiller

olmak üzere on bir alt başlıkta ele alınmıştır. Her alt başlık kendi içinde farklı şekilde tasnif edilerek açıklanmıştır. Bu kısımda örnek bir uygulama gösterilmeye çalışıldığı için az sayıda fiilden yola çıkılarak bir tasnif yapılmıştır. Fiillerin tamamının ele alınıp bu yöntemine uygun bir tasnif sistemiyle incelenmesi durumunda daha fazla grubun ortaya çıkması da son derece doğaldır.

Bu incelemelerin ardından *Fiillərin Mənacə Növləri* başlıklı kısım başlamaktadır. Burada ise fiillerin *geçişsizlik* ve *geçişlilik* kategorileri değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerin ardından ise *Nəticə* başlıklı kısımda söz varlığının tematik gruplar şeklinde öğrenilmesi ve öğretilmesiyle ilgili bu eserde bir örnek metot gösterilmeye çalışıldığından bahsedilmektedir.

Azərbaycan Dilinin Funksional Grammatikası üst başlığıyla hayata geçirilen projenin ikinci cildi olan *Morfologiyaya Yeni Baxışlar və Leksematika* adlı eser, burada değerlendirilen içeriği ve eseri hazırlayan araştırmacıların ortaya koydukları fikirlerle Türkoloji sahasına yeni bir soluk getirmeye adaydır. Klasik Türkoloji araştırmalarının dışına çıkan modern inceleme metotlarıyla yapılan incelemeler ve verilen örneklendirmeler eserin öne çıkan özelliklerindedir. Bunların yanı sıra, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki fiil köklerinin temel alındığı karşılaştırma morfeomatik sözlük çalışması ve Azerbaycan Türkçesinin söz varlığının semantik özellikler göz önünde tutularak tematik bir şekilde incelenmesi diğer Türk lehçeleri için de uygulanabilecek ve faydalı sonuçlar verebilecek örnek uygulamalardır.

Türkoloji sahasına dilbilimin araştırma yöntem ve teknikleriyle yaklaşan bu yenilikçi grameri Türkologların ve ilgililerin istifadelerine sunmalarından dolayı proje yürütücülerini ve bu yazıda değerlendirmeye çalıştığımız *Morfologiyaya Yeni Baxışlar və Leksematika* başlıklı cildi hazırlayan Mehman Musayev ile Qüdrət Cəfərov'u tebrik ederiz.